

Nederlands Bijbelgenootschap

Van tekst tot
vertaling
(p. 2)
Moederschap
en heil
(p. 3)
Tekst, betekenis
en vertaling
(p. 7)
Richtlijnen voor
oecumenisch
bijbelvertalen
gewijzigd
(p. 14)

KWARTAALBLAD
OVER BIJBELWERK
7e JAARGANG
MAART 1988

1

MET ANDERE WOORDEN

Van tekst tot vertaling

Hoe kan Paulus schrijven dat vrouwen behouden worden door kinderen ter wereld te brengen? Dat is een vraag die vertaaladviseur dr. Krijn A. van der Jagt, als begeleider van een groot aantal vertaalprojecten in Kameroen, Tsjaad en Gabon, wel eens te horen kreeg. In een artikel, een bewerking van een lezing voor een vertaalcongres van de Wereldbond van Bijbelgenootschappen, tracht hij op deze vraag een antwoord te geven.

Heel anders is de bijdrage van de hebraïcus dr. J.P. Fokkelman. Hij biedt een eigen methode voor het bestuderen van literaire teksten, die juist voor het goed begrijpen en vertalen van de bijbeltekst van bijzonder belang is.

Na twintig jaar werd het tijd de oecumenische richtlijnen voor bijbelvertalen, die in 1968 werden opgesteld door de Wereldbond van Bijbelgenootschappen en het Vaticaan, te herzien. Jan J. van Capelleveen gaat in op de belangrijkste wijzigingen. Het vertalen van de bijbel gaat door. In het afgelopen jaar verschenen eerste bijbeluitgaven in niet minder dan 39 talen. Dit blijkt uit de zojuist verschenen vertaalstatistiek van de Wereldbond van Bijbelgenootschappen. De gehele bijbel is nu gepubliceerd in 303 talen, het nieuwe testament in nog eens 670 talen, en tenminste één bijbelboek is al gedrukt in 911 talen.

MET ANDERE WOORDEN

Kwartaalblad over bijbelwerk
7e jaargang nr. 1, maart 1988

Uitgegeven door:
Nederlands Bijbelgenootschap
Postbus 620, 2003 RP Haarlem
telefoon: 023 - 25 95 01
In samenwerking met:
Belgisch Bijbelgenootschap
Dautzenbergstraat 36
1050 Brussel
telefoon: 02 - 640 11 12 of 640 15 75.

Met andere woorden wordt gratis toegezonden aan hen die geïnteresseerd zijn in het vertalen en doorgeven van de bijbel.

Redactie: ds. W. van Galen,
dr. H.W. Hollander, dr. E.W. Tuinstra
en Jan J. van Capelleveen (eind-
redacteur).

Adreswijzigingen: Deze aanbrengen op de adresband van dit nummer en deze retour zenden aan:
Nederlands Bijbelgenootschap
Postbus 620, 2003 RP Haarlem.
Telefonische meldingen via
nummer 023 - 25 95 01, toestel 121.

Giften voor het werk van het Nederlands Bijbelgenootschap in binnen- en buitenland, en bijdragen ter bestrijding van de onkosten voor dit blad kunnen gestort worden op giro 30 04 82 van het Nederlands Bijbelgenootschap te Haarlem met vermelding 'gift' of 'Met andere woorden'.

 Nederlands Bijbelgenootschap

Moederschap en heil

door dr. Krijn van der Jagt*)

'Doch zij zal zalig worden in kinderen te baren' (1 Timoteüs 2:15, Statenvertaling). 'Doch zij zal behouden worden, kinderen ter wereld brengende' (NBG-vertaling 1951). 'Maar haar redding ligt in het moederschap' (GNB). Deze tekst waarin een relatie wordt gelegd tussen moederschap en gered, zalig, behouden worden, heeft vele uitleggers en vertalers hoofdbrekens gekost.

Verlegenheid van vertaler in voetnoten

De Engelse Good News Bible vertaalt: 'But a woman will be saved through having children'. Een voetnoot vermeldt dan dat de tekst ook als volgt vertaald kan worden: 'But a woman will be kept safe through childbirth'. De eerste vertaling verwijst de lezer naar een interpretatie waarin een positieve relatie tussen moederschap en eschatologisch heil past, terwijl de tweede vertaling veel minder ver gaat en slechts suggereert dat vrouwen de crisis van de bevalling door kunnen komen zonder er aan te bezwijken.

Een andere veel gebruikte Engelse vertaling, de Revised Standard Version, geeft de volgende zin: 'Yet women will be saved through bearing children'. In de voetnoot wordt de lezer een tweede bewoording aangeboden die geheel nieuwe perspectieven biedt: 'Yet women will be saved by the birth of the Child'. Het kind hier is Jezus, de Verlosser.

Voetnoten verraden vaak de verlegenheid van de vertaler. In beide vertalingen wisten de vertalers niet goed wat en hoe ze eigenlijk vertalen moesten. Het resultaat is dat ze zich aan de woorden van de Griekse tekst hebben gehouden zonder de betekenis over te brengen.

Als we diezelfde Griekse tekst in een Afrikaanse taal moeten overzetten kunnen we ons nog veel minder vastklampen aan de woorden. In het Nederlands kunnen we de passieve vorm (*sothesetai*) vertalen met een passieve vorm: gered, behouden worden; in veel Afrikaanse talen zijn we genoodzaakt een actieve vorm te gebruiken. In het Nederlands kunnen we het werkwoord 'redden' gebruiken zonder complement; in vele Afrikaanse talen moeten we wel een complement gebruiken. We moeten dan dus specificeren waarvan mensen gered worden en door wie.

Om een goed vertaaladvies te geven voor deze tekst moeten we allereerst een exegetische keuze maken. Drie zaken zijn hierbij van belang. Een: de context van 1 Timoteüs; twee: de betekenis van het werkwoord *sozo* (redden, behouden); drie: de extra-tekstuele informatie.

Problemen in de gemeenten

De schrijver van 1 Timoteüs richt zich tot Timoteüs en over diens hoofd tot de christelijke gemeenten in Klein-Azië en Griekenland die door hem geleid werden. Wij weten niet alles van de problemen die in deze gemeenten speelden, maar wel genoeg om de inhoud van de brief in grote lijnen te kunnen plaatsen.

*) Dr. K.A. van der Jagt is vertaaladviseur voor de Wereldbond van Bijbelgenootschappen. Hij begeleidt vertaalprojecten in Kameroen, Tsjad en Gabon.

Allereerst was er verwarring en onenigheid over de leer. Dwaalleraars verspreidden opvattingen die niet in overeenstemming waren met het onderwijs zoals dat door Paulus was gebracht. Deze leraren waren vertegenwoordigers van joods-christelijke gnostische groepen.

Een ander probleem was de organisatie en het leiderschap binnen de gemeenten. De eerste christelijke gemeenten hadden geen vaste structuren en geen duidelijk erkend leiderschap. Mensen met bijzondere gaven, charismatici, verdrongen elkaar om aanzien en invloed te verkrijgen op grond van hun bijzondere gaven.

De auteur van 1 Timoteüs geeft duidelijke aanwijzingen om de problemen in de gemeenten te bestrijden. Het allerbelangrijkste was voor hem het aanstellen van goede leiders. Hij geeft aan welke mensen geschikt zijn voor het leiderschap. Die moeten allereerst kennis van de gezonde (apostolische) leer hebben, conform de christelijke moraal leven, bescheiden zijn, een vast geloof in Christus Jezus hebben en liefde voor de medechristenen tonen. De charismatici en de vrouwen worden in 1 Timoteüs teruggewezen. De auteur meent dat het noodzakelijk is dat gemeenten worden geleid door oudere, standvastige mannen die een juist inzicht hebben in de christelijke leer. In de niet-orthodoxe groepen speelden vrouwen, met name charismatische vrouwen een belangrijke rol. De auteur van 1 Timoteüs wijst in één adem de gnostische leringen, de wanorde, de machtsstrijd in de gemeenten en het optreden van vrouwen af.

Argumenten tegen de leiding van vrouwen

In hoofdstuk 2 komt de schrijver met een aantal argumenten die verklaren, waarom de vrouw geen leidende rol vervullen kan in een christelijke gemeente. Deze argumenten gaan terug op opvattingen en begrippen die in die tijd algemeen waren. De auteur versterkt deze opvattingen met verwijzingen naar de heilige Schrift. De volgende argumenten worden naar voren gebracht.

1. De vrouw moet de man gehoorzamen. Adam was immers eerst geschapen en heeft dus volgens de auteur de eerste rechten.
2. Het is onbetamelijk dat getrouwde vrouwen in het openbaar mannen de les lezen. Dit werd in die tijd algemeen als ongepast beschouwd. In grote delen van onze wereld is dit nog zo.
3. De vrouw is in morele zin zwak. Zij is immers door de slang verleid en niet Adam.

Na de argumentatie waarom vrouwen niet geschikt zijn voor het leiderschap in de gemeenten, volgt vers 15. Dat vers staat dus in de context van het aanstellen van verantwoord leiderschap en het afwijzen van vrouwen voor die taak. Deze tekst moet daarom als volgt gelezen worden: 'Hoewel vrouwen niet mogen leren (leiden) in de gemeenten, zullen ze toch gered (behouden) worden, bezig zijnde met het baren van kinderen, als zij volhardt (volharden) in geloof, liefde en heiligheid in bescheidenheid.'

Betekenis van woordjes 'dia' en 'sozo'

Behalve de context is ook van belang de betekenis van het werkwoord *sozo* en het voorzetsel *dia*. Het Griekse *dia* moet niet oorzakelijk maar instrumentaal opgevat worden: het kinderen baren is niet de oorzaak van het heil, maar een middel of instrument. Het werkwoord *sozo* kan verschillende bete-

kenissen hebben. We kunnen de betekeniscomponenten van dit werkwoord in drie groepen onderbrengen:

1. In niet-religieuze contexten kan het werkwoord betekenen: redden (van gevaar of dood), behouden, bewaren, welzijn, voorspoedig zijn, welvarend zijn, gezond zijn.
2. In algemene, niet-christelijke religieuze contexten, kan het werkwoord betekenen: bevrijden van de macht van dood, van lotsbeschikking, van overheersing door bovennatuurlijke machten en van de wraak van goden.
3. In specifiek christelijke contexten kan het werkwoord betekenen: bevrijden, redden van de dood, redden van de eschatologische wraak van God, gebracht worden in het koninkrijk van God, het ontvangen van glorie, *doxa*. In nieuwtestamentische contexten wordt het werkwoord gebruikt met God en Christus als onderwerp en mensen als lijdend voorwerp. Vaak wordt het werkwoord in de passieve vorm gebruikt. Ook in onze tekst. We gaan er daarom vanuit dat de auteur van 1 Timoteüs bewust een relatie gelegd heeft tussen het kinderen baren en het gered worden van het eschatologische oordeel en het ingaan in het koninkrijk. De vragen die overblijven zijn: waarom deed hij dat en wat wilde hij daarmee bereiken bij zijn lezers?

Tegen het gnostische denken

De lezers van 1 Timoteüs waren beïnvloed door het joods-christelijke, gnostische denken. Volgens de gnostici was alles wat met seksualiteit en voortplanting te maken had negatief. In 1 Timoteüs 4:3 lezen we over dwaalleers die het huwelijk en het gebruik van bepaalde spijzen verboden.

De auteur van 1 Timoteüs wijst dit af met de woorden: 'En dat zijn toch zaken die God heeft geschapen en waarvan de gelovigen, die de waarheid hebben leren kennen, een dankbaar gebruik mogen maken. Want alles wat God heeft geschapen, is goed' (4:3-4 GNB).

Voor de gnostici was het aardse leven echter niet goed. Het was het gebied van gevangenschap en duisternis. Door de geboorte geraken zaadjes van het licht in de duisternis, in gevangenschap terecht. Vrouwen doen er beter aan geen kinderen ter wereld te brengen, omdat het kinderen ter wereld brengen in feite een prolongatie van de wereld van duisternis inhoudt.

De tekst van 1 Timoteüs 2:15 komt met de revolutionaire boodschap dat het kinderen baren geen weg is naar beneden, de duisternis in, maar een weg naar boven, een heilsweg.

Voor moderne lezer geen echte boodschap

Voor een moderne lezer is de boodschap dat de vrouw behouden zal worden als vrouw, dat wil zeggen bezig zijnde met het vrouw- en moeder-zijn, geen echte boodschap. Maar in de tijd van Timoteüs was de gedachte, dat een vrouw eerst man moest worden eer zij op weg kon gaan naar het heil, zeer verleidelijk. Voor de gnostici was geestelijke groei en het verwerven van diepe inzichten in het bestaan (gnosis) onverenigbaar met het vrouw-zijn. In gnostische geschriften, als het *Evangelie van Maria*, het *Evangelie van Thomas*, en de *Dialog met de Verlosser*, lezen we dat Maria Magdalena, die een vrouw was die het 'al' kende, de werken van het vrouw-zijn had neergelegd en een man geworden was, om zo een levende geest te worden. Onze tekst zegt nu juist dat een vrouw de werken van het vrouw-zijn niet hoeft neer te leggen om een levende geest te worden.

**Extra
informatie
nodig**

Vertalingen waarin de relatie tussen moederschap en eschatologisch heil wordt losgemaakt, zoals dat het geval is met de vertaling die in de voetnoot van de Engelse Good News Bible gegeven wordt, moeten worden afge-
wezen. Hetzelfde geldt voor de vertaling die in de voetnoot van de Revised Standard Version wordt gegeven.

Het probleem bij het vertalen van een tekst als deze is dat de moderne lezer veel extra-tekstuele informatie nodig heeft om de tekst te verstaan. Deze extra informatie kan niet in haar geheel in de tekst worden gestopt, zonder die tekst teveel geweld aan te doen. Vaak is een voetnoot onmisbaar. In zo'n voetnoot wordt geen andere vertaling aangeboden, maar beperkt de informatie zich tot het verstrekken van die gegevens die nodig zijn om de communicatie tussen de auteur en zijn lezers te kunnen begrijpen. Hoe ver vertalers kunnen gaan in de adaptatie van deze tekst binnen de vertaling zelf is een vraag, waar men over discussiëren kan.

In de Duitse Die Gute Nachricht is een interessante poging gedaan. De vertaling luidt: 'Eine Frau soll Kinder zur Welt bringen, dann wird sie gerettet. Sie muss aber auch an Glauben und Liebe festhalten und in aller Besonnenheit ein Leben führen, wie es Gott gefällt'.

Het 'een vrouw behoort (of: moet) kinderen baren' gaat dus regelrecht in tegen de opvattingen van de gnostici. Dit was de intentie van de auteur. Men kan dus zeggen dat de Duitse vertaler op de goede weg is. Het blijft echter de vraag of er werkelijk overkomt wat de auteur wilde zeggen en wat hij hoopte dat zijn lezers begrijpen zouden. Iedere vertaler blijft worstelen met het overbruggen van de afstand die er is tussen de oorspronkelijke auteur en de lezers van vandaag.

Tekst, betekenis en vertaling

door dr. J.P. Fokkelman*

Ik sta er even bij stil wat er gebeurt als we de krant lezen. We pikken gemakkelijk de juiste betekenis van de woorden op en in één leesbeweging begrijpen we de inhoud van de meeste zinnen. Daarop overzien we de alinea's waarin het redactionele commentaar of het achtergrondartikel van een buitenlandse correspondent is geleed; en tenslotte stellen we meestal zonder moeite vast wat de these of teneur van het geheel is.

Als we de processen die zich inmiddels hebben afgespeeld willen beschrijven, blijkt het goed begrijpen van een kranteartikel reeds een verbaazend ingewikkelde zaak te zijn. Dat geldt nog sterker voor een literaire tekst. Terwijl de journalist ernaar streeft helder en ondubbelzinnig te formuleren, is een kenmerkende eigenschap van de literaire tekst juist polysemie: meerzinnigheid, die tot stand komt door ambiguïteit en andere retorische manipulaties van diverse aard en omvang.

Twaalf lagen in de tekst

De taal- en literatuurwetenschap van de twintigste eeuw maken het ons mogelijk een systematisch beeld te ontwikkelen van de tekst als systeem van systemen, als complexe hiërarchie. Wanneer ik een tekst uit de Hebreeuwse bijbel interpreteer, heb ik al gauw met een twaalfal niveaus te maken die ieder op eigen wijze hun bijdrage leveren tot de totale 'inhoud' van de tekst c.q. ons omvattende begrip.

De eerste zes lagen vormen samen het bereik van de traditionele grammatica (klank- en vormleer, plus syntaxis) en staan voor de *textuur*, of het weefsel van de tekst. De volgende zes lagen geven een gedifferentieerd beeld van de *structuur* en compositie. Ziehier een semiotische trap van twaalf treden die geldt voor verhalend proza:

TEXTUUR

6. samengestelde zinnen
5. eenvoudige zinnen
4. syntagmata (woordgroepen)
3. woorden
2. lettergrepen
1. klanken

STRUCTUUR

12. boek
11. sectie
10. bedrijf (groep verhalen)
9. scène (verhaal)
8. subscène (verhaaldeel)
7. sequentie/rede

Dit is een schets van een *tekstmodel*. Trapje 13 zou de torah kunnen zijn, of het zgn. deuteronomistische geschiedwerk; en 14 de canon als geheel. In de praktijk is een Hebreeuws verhaal vaak zo beknopt dat de eenheden van de niveaus 6 en 8 niet eens voorkomen.

Voor de poëzie van het oude testament geldt dezelfde trap, mutatis mutandis. Op de niveaus 5 t/m 9 komen we daar tegen: colon, vers, strofe, stanza, gedicht.

*) Dr. J.P. Fokkelman is als universitair docent werkzaam aan de literaire faculteit van de Rijksuniversiteit van Leiden en houdt zich speciaal bezig met klassiek-Hebreeuwse literatuur.

**Niet te
haastig
beslissen**

Waar is dit model goed voor? Ik heb het voor mijn eigen interpretatieve arbeid ontwikkeld uit respect voor de bijbel.¹⁾ Ik ben namelijk erg beducht voor een verschijnsel dat ons allen dagelijks vele malen overkomt bij het interpreteren van mensen, teksten of situaties: *foreclosure*.

Het is immers verleidelijk halverwege een ontmoeting of lectuur te denken: dit is het, nu zie ik het beslissende perspectief of de tendens. Ik tracht zulk haastig vastleggen of opsluiten van een bijbeltekst in een onrijpe visie te vermijden en het model helpt me daarbij. Eerst moet ik geduldig en gehoorzaam laag voor laag analytisch doorwerken; dan moet ik de niveaus natuurlijk op elkaar betrekken en aldus verticaal integreren, wat een bij uitstek synthetische arbeid is. Zo doe ik recht aan de tekst als hiërarchie van systemen.

De voordelen van deze trap zijn o.a. dat hij de hele tekst dekt, dat de niveaus nauwkeurig op elkaar aansluiten, en dat het model ideologisch neutraal is, maar ons niettemin in staat stelt ons laag voor laag af te vragen, hoe de betekenissen van de tekst tot stand komen en met elkaar verbonden kunnen worden. In welk kader een interpretatie tenslotte wordt geplaatst, hangt af van de lezer: van zijn keuzes, vooroordelen of doeleinden. Dat zijn factoren waarop het nog steeds moeilijk is greep te krijgen.

**Een positieve
en een
negatieve trits**

Om te laten zien dat het model werkt neem ik als voorbeeld de affaire David-Siba-Mefiboset, die een trits korte scènes krijgt in de sectie 'Koning David' (2 Sam. 9-20 en 1 Kon. 1-2). Mefiboset, de verlamde zoon van Jonatan, krijgt een plaats aan het hof (2 Sam. 9). Als David moet vluchten voor Absalom beschuldigt de rentmeester Siba zijn kreupele heer van hoogverraad (16:1-4); tenslotte ontkent Mefiboset zelf dat bij Davids terugkeer (19:25-31) en noemt Siba een bedrieger. Wie heeft er gelijk? De verteller beslist de kwestie door in 19:25 zelf te onthullen dat Mefiboset in rouw was gedurende de hachelijke weken van Davids vlucht naar het Overjordanse.

Bijna iedere geleerde nu die een geschiedenis van het bijbelse Israël schrijft heeft er een handje van, van zijn voorgangers over te schrijven dat de ware betekenis van Mefibosets plaats aan 's konings tafel is dat David op die manier de afstammeling van koning Saul in een gouden kooi heeft opgesloten. Van deze wantrouwige duiding blijft niets over, als we de intenties van David horen (niveau 7) in 2 Sam. 9, het sleutelwoord *chesed* dat zo ver terug reikt als 1 Sam. 20 en het strategisch geplaatste vers 19:25 (niveau 6) dat de onschuld en loyaliteit van de kreupele bewijst. Het wantrouwen wordt weerlegd, als we de thematische verbanden (op niveau 9) nagaan en zien dat het machteloze, diplomatieke gedraai van David (Siba en Mefiboset moeten uiteindelijk het bezit van Saul maar delen) wordt beantwoord door een vorstelijk (!) gebaar van opluchting en vrijgevigheid van de kant van Mefiboset in vers 31. Het thema blijkt te zijn dat loyaliteit, *chesed*, de norm is die de kreupele glansrijk haalt en David pijnlijk genoeg niet.

We klimmen verder naar niveau 11 en nemen waar dat deze triade in het teken van vriendschap is vervlochten met een triade in het teken van vijandschap: David versus Simi (d.w.z. het verbitterde Benjamin, de stam van het verslagen huis-Saul contra de parvenu uit Juda). Zij ontmoeten elkaar in 2 Sam. 16:5-13 en in 19:19-24 — eveneens tijdens vlucht en terugkeer van

David — en in 1 Kon. 2 wordt Simi geliquideerd door de zoon en opvolger van David. We zien nu dat de ene trits de andere tweemaal raakt (en in 16 en in 19) terwijl begin en eind van de hele sectie (niveau 11) worden ingenomen door het eerste stuk van de ene en het laatste stuk van de andere triade. Davids uiterst ambivalente betrekkingen tot het huis-Saul hebben dus vorm gekregen in een positieve en een negatieve reeks eenheden die een belangrijk aandeel hebben in de hele compositie.

**Ware tekst
is de
gelezen tekst**

Wij zijn gewend aan de vooronderstelling dat een tekst betekenis heeft of draagt. Maar wat betekent dat 'heeft' eigenlijk? De tekst bevat geen inhoud op de wijze waarop een pan voedsel of een beker melk bevat. Als hij niet wordt gelezen, werkt hij niet: inderdaad, hij is dan geen *werk*. Stel dat alle krantlezers besluiten morgen niet hun dagblad te lezen. Dan functioneert de krant van morgen niet, hij geeft geen informatie, heeft geen invloed enz. De ware tekst is de gelezen, liefst de adequaat gelezen tekst. Zonder lezer 'heeft' een tekst slechts potentieel betekenis. Wordt hij echter gehoord en mag hij uitspreken, dan *krijgt* hij betekenis. Hij krijgt betekenis van ... de lezer die betekenis toekent tijdens zijn lectuur. De lezer in actu is dus een structuurmoment van de ware tekst! Lezen is niet een louter receptieve aanwezigheid, maar een actieve, betekenis toekennende bezigheid.

**Mysterieus
inter-esse**

De betekenis of inhoud van een werk is een mysterieus inter-esse, een produkt ergens in het midden tussen tekst en lezer, een gevolg van interactie in een veld van intersubjectiviteit. Dat veld verandert met iedere lezer en iedere generatie. Er is geen objectieve, alleenzalgmakende, boventijdelijke betekenis of uitleg.

De betekenis die een bijbeltekst voor zijn eerste gehoor of lezerskring heeft gehad, of voor zijn maker, is een historische grootheid die voltooid verleden tijd is. De oorspronkelijke interpretatiehorizon is allang weggefallen en de tekst lezen in-het-kader-van-zijn-tijd (een even naïef als problematisch historisch-kritisch streven) is het bedrijven van archeologie van de tekst, naar een woord van Roland Barthes.

**Alleen gelezen
tekst is een
levende tekst**

Alleen de gelezen tekst is een levende tekst. De levende tekst wordt bepaald door het Hier en Nu van de daad van het lezen. Een eerlijke exegese mag enerzijds trots zijn dat zij het onmisbare kanaal is waardoor de actuele tekst tot leven komt, anderzijds is zij bescheiden omdat zij beseft zelf historisch bepaald te zijn. Zij lost het werk van vorigen af en zal zelf spoedig afgelost worden door het werk van de lateren. De prestaties van de vorigen ontslaan geen enkele generatie van haar verantwoordelijkheid een eigentijdse uitleg van de Schrift te zoeken en te formuleren.

Helaas hebben de pretentie van objectiviteit die de historisch-kritische wetenschap erop na houdt en haar door-en-door hypothetische reconstructies van oorspronkelijke betekenis en voorgeschiedenis van torah en evangelie een gat van twee eeuwen geslagen in de 'Wirkungsgeschichte' van de bijbel; een hele reeks generaties van bijbelgeleerden heeft een geestelijke leegte geschapen door angstvallig en met valse bescheidenheid te vermijden hun eigen en eigentijdse antwoord op de openbaring te verwoorden.

**Vertalen om
tot leven
te wekken**

Een goede verschijningsvorm van de levende bijbeltekst is het *vertalen* ervan. De ingrijpende veranderingen in de maatschappij en de evolutie van een ontvangende taal als het Nederlands dwingen zelf tot het steeds opnieuw opvatten van de vertaalarbeid, tot verschillende versies voor uiteenlopende doelgroepen en tot verantwoording van het vertalen.

Van een goede vertaling in hedendaags Nederlands mag men verwachten dat zij in de beste zin van het woord eigentijds is. Dat houdt in dat zij (evenals haar vroedvrouw, een deugdelijke exegese) ten volle rekening houdt met en weet te profiteren van de vele resultaten en boeiende ontwikkelingen in de taal- en literatuurwetenschap van de twintigste eeuw. Zo'n vertaling weerspiegelt bijvoorbeeld het hier besproken tekstmodel in die zin, dat zij de eenheden van niveau 7 en hoger goed laat zien: alinea's in het proza, strofen en stanza's in de poëzie verdienen zorgvuldig uit te komen.

De echte hitte van het vertalen vindt overigens op de niveaus van de textuur plaats. In de texturele lagen heersen ijzeren regels: het meest t.a.v. de klanken en de morfemen, maar ook nog sterk ten aanzien van woordvolgorde en syntaxis. En juist op die niveaus is de schrijver van de ontvangende taal — de vertaler dus — het meest gebonden door de spelregels van zijn taal. Het simpele Hebreeuwse zinnetje *makke 'iesj wameet moot joemat* gebruikt de wortel *mwt zeer virtuoos en tegelijk stilistisch-doelmatig, maar wij kunnen de literaire kwaliteit van deze rechtsregel niet bij benadering evenaren: 'wie een mens zo treft dat hij sterft moet stellig ter dood gebracht worden'.

In het Nederlands staan er nu twee wortels: sterven/dood. Zouden we 'sterft' vervangen door 'dood gaat', dan wordt de vertaling ondraaglijk lelijk, zodat een 'wurzelgleiche' weergave hier niet raadzaam is.

**Wurzelgleich
vertalen**

Via dat Duitse woord kom ik bij het vriendenpaar Buber en Rosenzweig uit en bij het *idiolecte vertalen*. Die twee slagen erin hun Verdeutschung van de Hebreeuwse bijbel in althans de sleutelwoorden in principe wurzelgleich weer te geven. Maar ten koste van hoeveel? De native speaker van het Nederlands kan dat niet echt aanvoelen.

Mijn Duitse kennissen zeggen mij echter, als ze zich welwillend opstellen ten opzichte van de Verdeutschung: interessant, maar vooral curieus en eigenlijk niet te genieten. Ikzelf raadpleeg de Verdeutschung regelmatig en met een zekere waardering, maar juist als hebraïcus: om attent gemaakt te worden op aspecten van de Hebreeuwse tekst zelf.

Een idiolecte weergave blijkt maar van beperkt belang te zijn als we haar aan het tekstmodel van veertien niveaus afmeten. Zij onderscheidt zich vrijwel alleen door grotere striktheid op niveau 3, dat van de woorden. Het bijzondere of het belang van een idiolecte vertaling berust voornamelijk op *optisch bedrog*. De nauwkeurigheid van haar hebraïserende weergave is alleen te zien en op precieze waarde te schatten door hebraïstanten, door dat kleine groepje mensen dus dat de gevende taal goed kent, zoals de hebraïcus, of een beetje, zoals de predikant. Maar een vertaling is per definitie een tekst die op eigen benen moet kunnen staan in de ontvangende taal, omdat zij is gemaakt voor grote groepen mensen die de gevende taal niet kennen. Als die mensen een bladzijde in een idiolecte weergave lezen,

**Verouderde
semantische
theorie**

doen zich duizend en een fenomenen van de ontvangende taal aan hen voor op de texturele niveaus. Sommige ervan weerspiegelen bewust verschijnselen uit de gevende taal, vele andere (assonanties, zinsritme enz.) zijn ontstaan door de eigen, dwingende spelregels van de ontvangende taal. En de clou is dat de lezer die geen Hebreeuws of Grieks kent in geen enkel geval kan weten, of er inderdaad een kenmerk van de grondtekst is overgenomen of niet. Als zo'n lezer dus meent dat de idiolecte vertaling 'zo authentiek klinkt' is dat humbug. Wel kan hij erover oordelen of zij prettig is voor te dragen, maar dat zegt nog niets over de kwaliteit van de weergave.

Het voornaamste kenmerk van het idiolect vertalen is de behandeling van het woord. Het is een achterhaalde voorkeursbehandeling. Het vertaalgedrag van de idiolecte school zet de woordbetekenis op een voetstuk en verraadt de verouderde semantische theorie, dat het woord afzonderlijk kan worden behandeld en een vaste centrale of originele betekenis heeft. De betekenis van een woord is een ding an sich, dat we beter kunnen vergeten. De taalkunde leert ons al tientallen jaren dat de betekenis van een woord door de context wordt bepaald. Hoe gecompliceerd maar ook hoe rijk die context is, laat het besproken tekstmodel zien. De hedendaagse semantiek vervalt niet in de fout 'de' woordbetekenis te hypostaseren. Dat betekent voor een vertaler: het woord hoeft het niet in zijn eentje te doen; het woord is een snijpunt in allerlei netwerken en die netwerken dragen de last van de betekenisproductie wel.

Ik sla nu een Nederlands voorbeeld van idiolect vertalen op, de gezamenlijke NBG/KBS-uitgave (1974) van het boekje Ruth, zoals vertaald door de Societas Hebraica Amstelodamensis (SHA). De fixatie op het enkele woord en de ernstige overschatting van de draagkracht ervan leiden tot diverse ongelukken.

- ¹: 1 En het geschiedde
in de dagen van het richten der richteren
dat er honger was in het land,
zo ging er een man uit Betlehem in Juda om als gast te wonen
in de velden van Moab,
hij en zijn vrouw en zijn beide zonen.

- 2 De naam van de man: Elimelek
de naam van zijn vrouw: Noömi
de naam van zijn beide zonen: Machlon en Kiljon,
Efratiëten uit Betlehem in Juda.
En ze kwamen in de velden van Moab en ze waren daar.
- 3 En Elimelek stierf,
de man van Noömi,
en ze bleef over,
zij en haar beide zonen.
- 4 En ze namen zich vrouwen, Moabitische,
de naam van de ene: Orpa,
de naam van de tweede: Ruth,
en ze bleven daar —

Eerste verzen uit *Ruth*, Een vertaling om voor te lezen, Amsterdam-Boxtel 1974.

Gevaar van archaïsmen

Het begint al in de eerste regel met een archaïsme (richten) en een werkwoord (richten) dat in hedendaags Nederlands voornamelijk 'sturen', 'mikken' betekent: 'Het gebeurde in de dagen van het richten der richteren ...'

We bespeuren al meteen het onvermogen los te komen van de tale Kanaäns. Men heeft niet de moed gehad, en een naïeve woordtheorie heeft verhindert, archaïsmen los te laten als 'genade vinden in de ogen van', 'u spreekt tot het hart van uw dienstmaagd', 'welnu, mijn dochter, vrees niet', 'ze viel op haar aangezicht' enz. De fixatie op het woord leidt geregeld tot overdreven en zeker lelijke, letterlijkheid: 'zij die u goed is/meer dan zeven zonen'. Ik wrijf mijn ogen uit bij zo iets. Moet de ontvangende taal zich soms schamen voor de comparatief? De vertalers hebben zich hier krampachtig aan het woord 'goed' vastgehouden.

Elders is men bang een woord toe te voegen. Boaz tot Ruth, bij de dorsvloer: 'je moet niet leeg bij je schoonmoeder aankomen.' De kritische lezer vindt dat niet fraai en wordt bovendien wat onrustig. Gaat het over een geestelijke leegte, of is haar maag leeg? Het Hebreeuwse adverbium is niet specifiek, maar roept (alweer: in de context!) die onrust niet op. Maar de SHA wou kennelijk het woord 'hand' vermijden, dat in de natuurlijke weergave 'met lege handen' (aldus de NBG- en KBS-vertalingen en de Groot Nieuws Bijbel) voorkomt.

Pseudo-poëzie en woordvolgorde

Een ander kenmerk van deze vertaling is het gebruik van *pseudo-poëzie*, door ongemotiveerd de woordvolgorde om te gooien. De syntaxis in het Hebreeuws van Ruth 1:5b, 12b, 13, 22 of 4:1 is heel gewoon, maar de SHA maakt er quasi-fraai dit van: 'en over bleef de vrouw', 'want te oud ben ik', 'want uitgegaan tegen mij is de hand van JHWH', 'en terug keerde Noömi' (een foute tijd van het werkwoord, lees: zo was Noömi teruggekeerd), 'voorbij kwam de lossen'.

Het literaire van de oudtestamentische vertelkunst zit meestal niet in de woordkeuze (die bedrieglijk eenvoudig is) of in de syntactische ordening van de zinnen.²⁾ Aan het begin van deze eeuw dachten sommige Russische Formalisten dat *foregrounding* het centrale kenmerk van literatuur was en tot stand werd gebracht door deviantie: het literaire taalgebruik zou afwijken van het alledaagse. Dat is veel te simpel gebleken. De SHA echter past allerlei middelen van deviantie toe om de lezer steeds maar in te scherpen dat de taal van de bijbel zo bijzonder is; maar ook dat is veel te simpel. Als je alles aan 'foregrounding' onderwerpt, verdwijnt overigens het onderscheid gewoon/ongewoon en werkt je strategie niet meer; zij vermoeit de lezer slechts.

De angst de woorden ontrouw te worden leidt de SHA ook in de moeizame en lelijke weergave van het Hebreeuwse *klh*: in plaats van 'zij waren klaar met oogsten' krijgen we zinnen als 'tot het gerstemaaïen en het tarwemaaïen waren beëindigd', 'eer hij deze dag de zaak heeft voleindigd'. Het concordantische principe leidt tot iets lelijks als 'nader hierheen', 'vernacht vannacht' (verbazend, want het Hebreeuws heeft hier géén wortelherhaling!). De nominale zin waarmee de Hebreeuwse vertellers ons namen meedelen, wordt letterlijk gekopieerd: 'de naam van de vrouw: X'. Dat wekt een volkomen valse indruk bij de arme, onwetende gemeentelieden, omdat voor de zoveelste keer het gewone voor iets ongewoons, ja extreems is ingewisseld. Om dit soort werk hangt een bepaald sfeertje. De makers ervan schijnen erin te slagen hun achterban te begoochelen — ik sprak zojuist ook van optisch bedrog — met het idee dat hun disparate verdietsingen je ware zijn. Ik ruik een esoterisch luchtje bij het functioneren van dit soort vertaling. Het schouwspel dat mensen het hoofd op hol wordt gebracht door dilettanten is pijnlijk.

1) Een uitvoeriger en meer genuanceerde behandeling van het tekstmodel, met een volledig uitgewerkt voorbeeld, is te vinden in hoofdstuk 1 van *The Crossing Fates*, Assen 1986 deel II van mijn *Narrative Art and Poetry in the Books of Samuel*.

2) Het schuilt in het geraffineerde samenspel van figuren en patronen op de niveaus 1 t/m 10.

Richtlijnen voor oecumenisch bijbelvertalen gewijzigd

door Jan J. van Capelleveen

Na twintig jaar hebben de Wereldbond van Bijbelgenootschappen en het Vaticaanse Secretariaat voor de Bevordering van de Christelijke Eenheid de richtlijnen voor oecumenische bijbelvertalingen gewijzigd. Ze zijn aangepast aan de ontwikkelingen van de laatste jaren en zijn onlangs gepubliceerd, onder de titel 'Guidelines for Interconfessional Cooperation in Translating the Bible'.

In de jaren zestig sprak het Tweede Vaticaanse Concilie uit dat de mis gelezen mocht worden in de volkstaal. In tal van landen beschikte de Katholieke Kerk echter niet over bruikbare bijbelvertalingen. In enkele taalgebieden gingen katholieke vertalers in allerijl aan het werk, in andere nam deze kerk eenvoudig de vertaling over van het nationale bijbelgenootschap. In verschillende streken waren protestanten zelf ontevreden over hun bestaande vertaling. Daar werd besloten gezamenlijk te gaan werken aan een vertaling die in alle kerken gebruikt kon worden.

Richtlijnen bleken noodzakelijk

Al spoedig doken tal van problemen op. Welke uitgave van de grondtekst moesten de vertalers gebruiken, een katholieke of een protestantse? In veel talen spelden de kerken persoons- en plaatsnamen verschillend. Voor katholieken was een bijbel alleen echt een bijbel, als ook de deuterocanonieke boeken opgenomen waren; protestanten wezen die apocriefe boeken — zoals zij ze noemen — echter maar al te vaak af, vooral in de Angelsaksische wereld. Een ander probleem was dat bijbelgenootschappen bijbels uitgaven zonder verklarende aantekeningen en voetnoten, terwijl die in katholieke uitgaven juist gewenst waren.

De Wereldbond van Bijbelgenootschappen nam daarom in 1968 contact op met het Vaticaanse Secretariaat voor de Bevordering van de Christelijke Eenheid om tot gezamenlijke richtlijnen te komen voor oecumenische vertaalprojecten.

Een overeenkomst werd gesloten, waarbij geregeld werd welke uitgaven van de grondtalen gebruikt zouden worden, wat wel en niet in voetnoten en verklarende aantekeningen mocht worden opgenomen, en hoe taalproblemen konden worden opgelost. Er werd zelfs geadviseerd hoe oecumenische vertaalteams konden worden aangesteld.

Kennelijk hebben deze richtlijnen goed gewerkt, want het aantal oecumenische vertaalprojecten neemt nog steeds toe. Van de in totaal 573 vertalingen waarbij bijbelgenootschappen zijn betrokken, zijn er nu al 161 oecumenisch van opzet.

Richtlijnen van 1968 achterhaald

Enkele richtlijnen raakten achterhaald. In 1968 was besloten dat katholieke bijbelgeleerden betrokken zouden worden bij het gereedmaken van wetenschappelijke uitgaven van de grondteksten voor bijbelvertalers. Die zijn inmiddels verschenen.

In de nieuwe richtlijnen wordt daarom eenvoudig geconstateerd dat vertalers de nieuwste uitgaven van het Griekse Nieuwe Testament van Nestle/Aland en de Biblia Hebraica Stuttgartensia zullen gebruiken. Voor beide uitgaven van de bijbelgenootschappen hebben interconfessionele teams van bijbelge-

leerden samengewerkt.

Indertijd was ook besloten dat voor katholieken de bijbel zou worden uitgegeven met de deuterocanonieke boeken. Deze zouden worden geplaatst tussen het oude en nieuwe testament en dus niet langer, zoals in vroegere katholieke bijbeluitgaven, verspreid tussen de oudtestamentische boeken. Voor protestanten konden zo bijbels worden gepubliceerd met slechts de canonieke boeken.

Die regel blijkt in de praktijk goed gewerkt te hebben. Nieuw is dat nu ook is afgesproken dat van het boek Wijsheid van Jezus Sirach de kortere versie zal worden opgenomen. Van dat boek bestaat eveneens een langere tekst. Vertalers kunnen, indien zij dat wensen, de extra gedeelten toevoegen in de vorm van voetnoten.

Keuze voor informatieve voetnoten

Ter wille van de samenwerking gaven de bijbelgenootschappen hun gewoonte op om bijbeluitgaven 'zonder verklaring of voetnoot' te publiceren. Wel werd zorgvuldig omschreven welke 'hulp voor de bijbellezer' bij de bijbeltekst kan worden opgenomen.

Volgens de regels van 1968 moet die extra informatie zich beperken tot alternatieve lezingen uit oude handschriften, alternatieve vertalingen van onduidelijke teksten, uitleg van persoonsnamen, verwijzingen naar woordspelingen, historische toelichtingen en verklaringen van culturele achtergronden die sterk verschillen van die van de lezers. Voor theologische en exegetische uitleg was geen plaats meer in bijbeluitgaven.

Aan die richtlijnen is nu toegevoegd dat de bijbelboeken voortaan ook ingeleid kunnen worden, opdat de bijbellezer iets te weten komt over de auteur, de ontstaansgeschiedenis van het boek en wat inzicht krijgt in de wijze waarop het is opgebouwd.

Nieuw is ook de opmerking dat de uitgevers van gezamenlijke vertalingen erop moeten toezien dat dergelijke voetnoten de gebruikers van de tekst niet nodeloos mogen ergeren.

Gebieden met nieuwe lezers

Hier en daar blijkt uit de wijzigingen dat tussen 1968 en nu de tijd niet heeft stilgestaan. Er is in de tekst bijvoorbeeld niet langer sprake van 'zendingsgebieden'. Er wordt nu gesproken over 'gebieden met nieuwe lezers'.

Werd in 1968 nog aangedrongen op een 'waardig' taalgebruik, nu moet worden gestreefd naar 'passende' taal:

'Any joint translation should aim at a style of language which would be both meaningful and readable in public. It must make sense to those both within and outside the church and be in a language which is appropriate for the importance of the message and which reflects current usage.'

In language situations which have a lengthy history of Bible translation, the problem of 'traditional' language has to be faced realistically, for such language is often of real value in pastoral care in view of its profound spiritual and theological connotations. Accordingly, insofar as is practicable, attempts should be made to incorporate such terminology, particularly in liturgical contexts, provided the resulting expressions are functional equivalents of the source-language text.'

Ook bijbels
zonder
'nihil obstat'

Moest er voorheen op worden toegezien dat vertalers van beide confessies van gelijke (kerkelijke) positie waren, nu moeten het mensen met vergelijkbare (wetenschappelijke) kwalificaties zijn.

Duidelijk blijkt dat de bijbelgenootschappen in de afgelopen twintig jaar in een nieuwe situatie zijn gekomen. Volgens de richtlijnen van 1968 benoemden de bijbelgenootschappen vertalers op voordracht van de kerken. In de vernieuwde regels wordt gesproken van vertalers die benoemd worden door de kerken. Deze wijziging was nodig, omdat het vertaalwerk sedert 1968 zo sterk is uitgebreid dat de bijbelgenootschappen niet langer in staat zijn alle bijbelvertalers in eigen dienst te nemen. De regel heeft nog een ander voordeel, omdat nu, na afronding van een project, vertalers weer sneller door de eigen kerk kunnen worden ingeschakeld. Een derde voordeel is dat de vertaalwerk nu veel meer gezien wordt als een kerkelijke taak. Het resultaat is niet langer de 'vertaling van het bijbelgenootschap', maar die van de kerken.

Kennelijk hecht de Katholieke Kerk niet langer meer aan het feit dat een bisschop zijn nihil obstat (geen bezwaar) en zijn imprimatur schenkt aan een uitgave.

Aan de richtlijnen is tenminste nu een nieuwe slotalinea toegevoegd, waarin gezegd wordt dat het in bepaalde situaties 'wijs kan zijn in plaats van een nihil obstat en een imprimatur een voorwoord op te nemen, waarin de gezamenlijke kerken de uitgave aanbevelen':

'An interconfessional edition of the Scriptures normally bears the imprint of the Bible Society and the imprimatur of the appropriate Roman Catholic ecclesiastical authority. The most appropriate form for such an edition published by the Bible Societies would be for the Bible Society imprint to occur on the title page and the imprimatur of the appropriate Roman Catholic authority to occur on the back of the title page, this being the normal procedure for books properly authorized by the Roman Catholic Church. In some circumstances it may be wise to consider a preface including a joint recommendation by ecclesiastical authorities instead of a formal nihil obstat and imprimatur.'